

Таким чином, українська орієнтація на Москву була проявом утопії, яка зазнала поразки. Так саме, як Крижанич опинявся у Сибіру, разом з ним там перебували й українські вигнанці. Хорватський бароковий славізм є своєрідною паралеллю схожих уявлень в духовній системі українського бароко.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мала антологія хорватської поезії. Ідея світу / У пер. Д. Павличка. – К., 2008. – С. 26-27; 2. Пащенко С. До порівняльного вивчення граматики Юрія Крижанича та Мелетія Смотрицького // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – Збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 6. – С. 18-127; 3. Пащенко С. Рефлексії української філології у порівняльній граматиці Крижанича «*Objasnjenje vivodno o pisme slovenskom*» // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 7. – С. 169-184; 4. Bogišić R. Hrvatski barokni slavizam // Hrvatski književni barok / Ured. D. Fališevac. – Zagreb, 1991. – S. 9 – 37; 5. Paščenko E. Ideje slavizma u ukrajinskoj i hrvatskoj književnosti XIX stoljeća // Komparativna povijest hrvatske književnosti: Zbornik radova. – Knj. I.: XIX. stoljeće. – Split, 1999. – S. 7-24; 6. Paščenko J. Stvaralaštvo Jurja Krizanića u Ukrajini 1659 // Riječ. – 2006. – Br. 2. – S. 40-53.

Петриченко Н.Г. (Київ, Україна)

Творча спадщина П. Куліша в контексті історичної романістики XIX століття

Стаття присвячена аналізу творчості видатного українського прозаїка П. Куліша, яка розглядається в контексті історичної романістики дев'ятого сторіччя, зокрема української, російської (повість «Тарас Бульба» М. Гоголя), польської (творчість Г. Сенкевича). Предметом інтересу автора статті виступає також трансформація сприйняття творчості П. Куліша в українському й зарубіжному літературознавстві (з 60 – 70-х років минулого сторіччя до теперішнього часу).

Ключові слова: історична романістика, історична правда й вигадка, романтизм, реалізм, світосприйняття автора.

Статья посвящена анализу творчества выдающегося украинского прозаика П. Кулиша, которое рассматривается в контексте исторической романстики девятнадцатого века, в частности, украинской, русской (повесть «Тарас Бульба» Н. Гоголя), польской (творчество Г. Сенкевича). Предметом интереса автора статьи выступает также трансформация восприятия творчества П. Кулиша в украинском и зарубежном литературоведении (с 60-70-х годов прошлого века до нынешнего момента).

Ключевые слова: историческая романстика, историческая правда и вымысел, романтизм, реализм, мировосприятие автора.

The object of analyze in this article is the literature works of the famous Ukrainian author – P. Kulish. His works are explored into the context of the historic novels of the XIX century, for example Russian (“Taras Bulba” of M. Gogol) and Polish (the works of G. Senkevich). The author of this article analyses the transformation of perception of P. Kulish into the Ukrainian and foreign literature studies (from 60-70 years of XX century from today).

Key words: historical novels, historical truth and fiction, romanticism, realism, world outlook of the author.

Досить навести окремі характеристики творчості П. Куліша в різних українських Довідниках та Енциклопедичних виданнях, а також навіть з академічної «Історії української літератури» (Дожовтневого періоду)», щоб зрозуміти загальне ставлення українського літературознавства 60х-70х років ХХ-го століття до цієї значної та, справді, дещо суперечливої постаті в українській літературі першої половини ХІХ-го століття.

Наведемо «літературний портрет» Куліша, запропонований у «Шевченківському словнику» (правда, з портретом Куліша пера самого Т.Г. Шевченка), де представлено не лише взаємини двох видатних українських літераторів (Шевченка і Куліша), а й дано оцінку постаті Куліша в контексті всієї української літератури першої половини ХІХ-го століття, українсько-російських літературних відносин цієї доби – теж досить складних і тісних, якщо їх розглядати не упереджено й однозначно, а всебічно: з ідейного, тематичного, історичного й естетичного поглядів.

Наведемо характеристику постаті П. Куліша у авторській статті В.Є. Шубравського: «Його (Куліша – Н. П.) вимоги відображати відсталі національні риси, дотримуватися стилізації під фольклор, голого побутописання передбачали відрив української літератури від суспільної боротьби, визвольного руху і від передової російської культури. Спотворюючи багатовікову історію взаємин двох народів-братів, Куліш витлумачував українсько-російські літературні зв'язки в націоналістичному дусі, вороже ставився до дружби поета з передовими діячами Росії. Він знецінював поезію Шевченка останнього періоду його творчості та його російськомовні повісті. Якщо раніше Куліш стримано критикував «Гайдамаків» (а це поема на історичний сюжет – Н. П.) і не радив друкувати «Неофітів» (поему не тільки на історичний, давньоримський сюжет, а й умовно-алегоричну, з виразною проєкцією на «державну» Шевченкові сучасність – Н. П.), то в 70х-80х роках (тобто вже після смерті Шевченка) Куліш намагався довести антиісторизм творів поета історичного змісту; в блюзнірській формі засуджував революційну поезію Шевченка, зокрема, поему «Сон» [7, 25-34].

З полемічними статтями проти Куліша виступали Д. Мордовець і М. Костомаров, які різко засуджували прошлахетську орієнтацію Куліша та його зневажання поезії Шевченка. Реакційну суть суспільно-політичних та ідейно-естетичних концепцій Куліша викрив Іван Франко в статті «Хуторна поезія П. О. Куліша». З ним солідаризувався Павло Грабовський, зазначивши, що Куліш був «прихильник православ'я і реакціонер з боку громадсько-політичного; до самої смерті він залишився вірним своєму реакціонерству» [3, 293].

Статтю про П. Куліша в «Шевченківському словнику», написану персонально В. Є. Шубравським, могли б підписати (з певними, звичайно, «пом'якшеними застереженнями», і такі радянські українські науковці його часу (на них є посилання в розділі «Критична література»), як Є. Кирилюк [7]; І. Пільгук [9]; М. Комишанченко [6].

В «Українській Радянській Енциклопедії» буде подана (з окремими лише нюансами, взагалі без жодних літературознавчих «пом'якшень») характеристика Куліша як представника реакційного романтизму, котрий у романі «Михайло Чарнишенко», повістях «Майор» та «Інша людина», в

сентиментально-ідилічному оповіданні «Орися» ідеалізував козацьку старшину, хуторянство, патріархальщину, в історичному ж романі «Чорна Рада» (1857), в якому є і реалістичне зображення явищ минулого України, картини внутрішньої боротьби між різними соціальними станами козацтва, Кулішем ідеалізовано змальовано старшинсько-гетьманську верхівку...».

Для ознайомлення з творчістю П. Куліша та його історичною спадщиною УРЕ рекомендувала читачеві лише наступні книжки: «Чорна Рада», «Сочинения и письма», «Антологія української поезії» (1957), а також «Поети шевченківської доби» (1961).

Можна помітити одразу ж кричуще протиріччя у цій «об'єктивній оцінці» Кулішевої діяльності. Бо навіть з неї випливає те, що цей письменник був глибоким знавцем історії своєї країни і цілого ряду інших, з літератури яких він плідно перекладав (О. Пушкіна, А. Міцкевича, В. Шекспіра, Й.-В. Гете, Дж.-Г. Байрона), отже, свої історичні твори, у першу чергу історичний роман «Чорна Рада», він писав не лише «по наїттю» і не як «баладну фантазію», а із глибоким знанням історичного матеріалу та й відповідно до продуманої концепції.

Знаменно, однак (це вже повертаючись до оцінок його літературної діяльності з боку українського літературознавства радянських часів, що у фундаментально-професійній, академічній «Історії української літератури» [5, 289], теж не знайшлося місця ні для монографічного розділу, присвяченого окремо П. Кулішеві, ні навіть окремої сторінки, де б висвітлювалася його літературно-культурницька діяльність. Йому відведено лише кілька речень під загальною назвою оглядового розділу «Літературний рух кінця 50х та початку 60х років. Вступ», де твердилося (абсолютно «між іншим»), що в 1856-1857 роках було опубліковано збірник «Записки о Южной Руси», упорядкований Кулішем, що головне місце в ньому посідають тексти усної народної творчості, етнографічні матеріали, одержані упорядником від записувачів, кореспондентів. Саме ця основна частина книги й викликала прихильний відгук Т. Шевченка й М. Добролюбова. Однак, слід відзначити, що до текстів Куліш додав свої Примітки й коментарі, що їх дослідники охарактеризували як «буржуазно-націоналістичні». Там же наведено відомості, що у 1860 році в Петербурзі за редакцією Куліша (не за його участю, як про це повідомляє УРЕ, а саме за редакцією) виходить з друку альманах «Хата». Значна частина матеріалів, надрукованих в альманасі, відповідала ліберальному напрямку. Проте там були надруковані також і цінні твори – деякі поезії Т. Шевченка, байки Гребінки, оповідання «Чари» Марка Вовчка. М. Добролюбов у своїй рецензії на альманах «Хата» високо оцінив надруковані в ньому поезії Шевченка і водночас «піддав різкій критиці націоналістичні виступи Куліша». Твердилося також, що журнал «Основа» виходив у Петербурзі з 1861-го року і до кінця 1862-го. Очоловали його Костомаров, Куліш, Білозерський (офіційний редактор). І ще: «Разом з тим, в «Основі» виявлялися і націоналістичні тенденції. Буржуазно-націоналістичні погляди пропагувалися, головним чином, у художніх творах і публіцистичних статтях Куліша, а також в окремих виступах Костомарова» [5, 291].

Звичайно, така однобічність оцінок будь-якої (суто художньої й громадсько-історично-критичної) діяльності П. Куліша (а була вона надиво різноманітною: поет; прозаїк; публіцист; перекладач з російської та

західноєвропейських літератур) – відсутня у сучасних критично-літературних працях. Діяльність Куліша набагато ширше висвітлюється в довідковій літературі, популярних зараз Передмовах до його творів і навіть окремих історико-літературних розвідках, наприклад, А. Гуляка [4, 95]. Цікавий «епістолярій» навколо постаті П. Куліша запропонував літературознавець і мовознавець-славіст Ю. Шерех (Шевельов) [8, 95].

Звертаючись безпосередньо до прозової спадщини П. Куліша, окреслимо коло показових у цьому відношенні творів: «Вогняний змій», «Про те, що сталося із козаком Бурдюком на Зеленому тижні», «Про те, чому у містечку Воронежі висох Пешевців став», історичний роман «Олексій Однорог» (первісна назва «Сіверяки», 1852-1853 – про вторгнення Лжедимитрія I-го з польсько-литовськими загонами на Сіверську Україну 1604 року) (всі твори написані російською мовою), а також, безперечно, найкращий прозовий твір Куліша – соціально-історичний роман «Чорна Рада. Хроніка 1663 року» (1857; українською мовою і російською у «вільному» авторському перекладі).

Аналізуючи найвизначніший прозовий твір автора, зазначимо, що в його основі лежить історична подія – Чорна Рада 1663 року в Ніжині, в якій взяли участь народні «низи» («чернь») – звідки і назва Ради. Відомості про неї Куліш запозичив з Літописів Самовидця та Григорія Граб'янки. У романі українську історію подано як боротьбу руйнівних сил («запорозька вольниця») і тих, що виступають за спільний порядок (ідеалізована старшина городових казаків). Твір побудовано на протиставленні ідеологічних і моральних позицій різних персонажів. Авторські симпатії на боці тієї козацької старшини, що бореться за національну консолідацію, автономну феодальну Українську Республіку в складі Московської держави, і співця-кобзаря, який пропагує моральне самовдосконалення і духовний демократизм.

Перед тим, як висловити наші власні міркування щодо художнього рівня саме цього твору – як твору і задуманого, й виконаного автором в жанрі саме *історичної романістики*, наведемо ще в зв'язку з цим і думку сучасної польської дослідниці Елізи Валуось. Авторка цієї статті підкреслює, що уславлення українського козацтва відбувається і у «Тарасі Бульбі» М. Гоголя, і у «Чорній Раді» П. Куліша, але репрезентоване воно по-різному, оскільки ці твори втілюють у собі різні точки зору і світоглядні концепції авторів, хоча й спираються нібито на спільну проблематику. До того ж, тут важливу роль відіграє й «взаєморозуміння» - «автор-читач», оскільки відчувається нашарування попередніх читацьких досвідів, особистих життєвих вражень і завжди суб'єктивне розуміння світу як фіктивного, так і реального. Натомість спроба розуміння ідеологічної гри, переміщення акцентів та інших прийомів, які мають на меті перерозподіл світла і тіні, що падають на описувані події і унаочнює безсенсовність емоційного лише сприйняття літератури й необхідність ґрунтовних історико- та теоретико-літературних досліджень [2, 141].

Важливою видається і характеристика сучасного дослідника А. Гуляка. Зробимо спробу і підтримати його твердження, і в чомусь – заперечити. Службою видається нам думка дослідника: «Роман П. Куліша настільки перейнятий місцевим, українським ґрунтом, настільки є своєрідним, що вважати його простим наслідуванням, запозиченням шотландського вчителя

(В. Скотта – Н. П.) безпідставно. Український Гомер, і В. Скотт, якого так довго чекали, так і не з'явився. Натомість з'явився П. Куліш – романіст, що перейняв у Скотта вміння «історичного зачарування» та воскрешати давнину українську заради своїх особливих завдань і своїм особливим, історично неповторним методом». Проте, неправомірно компліментарними видаються нам наступні твердження дослідника: «Автор першого українського історичного роману створив якісно відмінний тип особистості художнього історизму; подолав норми художнього універсалізму, канони раціоналістичної естетики; сприйняв і розвинув європейську філософсько-естетичну думку, особливо ті її положення, що стосувалися теорії роману» [4, 167].

Тепер наші власні спостереження над «Чорною Радою» П. Куліша в розрізі авторської манери письма; перевага в цьому творі або реалістичних, або романтичних тенденцій; зокрема, вальтер-скоттівської традиції як основи у написанні історичних романів і звертання до тих або інших історичних джерел (йдеться про загальні міркування).

Вихідною тезою для нас при дослідженні є те, що в історичному романі П. Куліша «поряд з яскравими романтичними сценами, опоетизованими картинками козацько-старшинського побуту, правдиво зображено соціальні суперечності і станова боротьба в Україні 1663 року».

Це стосується загальної характеристики твору. А тепер – зауваження вже зі сфери історико-літературної, а до певної міри – із галузі теорії літератури: «Чорна Рада» прикметна вальтер-скоттівською поетикою (дві сюжетні лінії – історична й любовна; історичні і вигадані персонажі; конкретно-історичний коментар; ситуації і структурні типи персонажів, однак даний твір має не концентричний, а хронікальний тип сюжету. І ці художні особливості твору виразно переплітаються вже з самого початку: *«А Черевань був тяжко грошовитий да й веселий пан із козацтва, що збагатлюся за десятилітню війну з ляхами. Річ тут про Богдана Хмельницького, як він років з десяток шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоляків. От тоді то й Черевань доскочив свого незчисленного скарбу, та після війни й сів хутором коло Києва»* [10, 13].

Як легко помітити, в кількох реченнях поєднано «сухі» авторські відомості про час і місце, де відбувається дія; згадка про історичну особу – Богдана Хмельницького; про особу вигадану, але типову для ситуації, - заможного пана з козацтва, що розжився грабінництвом на тій війні; вказана конкретна й відома географічна місцевість – коло Києва, і весь авторський тон викладу – зневажливо-«зверхній», як у Котляревського в «Енеїді», з іронією: чи йдеться про бій, чи йдеться про бенкет, а особливо – про Богів з Олімпу. Далі – перехід до пейзажу – в стилі романтично-фольклорному, із внутрішньою повагою й захопленням: *«Було вже надвечір. Сонце світило стиха, без жару; і любо було поглянути, як воно розливалось по темних вітах, по сукуватих, мохнатих дубах і по молодій травниці. Пташки співали і свистали усюди по гаю так голосно да гарно, що все кругом неначе усміхалось»* [10, 25]. (прямий перегук Куліша за стилем із пейзажем у «Марусі» Г. Квітки-Осноров'янка ще у «щасливій» частині повісті). Пейзаж у Куліша теж деякий час залишатиметься таким же романтичним і «енергійним», але згодом раптом перейде в суто побутову площину: *«А те Хмарище було окрите гаями, справді, наче хмарами.*

Кругом обняла його річка з зеленими плавнями, лозами й очеретами. Через річку йшла гребельна» («нейтральний» образ – Н. П.). Далі – несподівано «суто конкретне» пояснення: «А ворота в Черевана не прості, а державські. Замість ушул – рублена башта під гонтовим щитом, а під башту – вже дубові ворота, густо од верху до низу цвяховані. Бувало тоді, у старовину таке, що і вдень, і вночі сподівайсь лихого гостя – татарина або ляха» (чисто фольклорна асоціація – Н. П.): «Там, над ворітьми у башті, було й віконце, щоб подивитись перше, чи впускати гостя до господи, чи ні..?!»; ...«Під їхавши під браму, гості почали грюкати шаблею в цвяхи» [10, 31].

Опис переривається і наводиться раптом суто індивідуалізована мова того, хто служить при воротах: «Враг його, - каже, - знає, який тепер люд настав! Прийде казна-що, казна-звідки, та й грюкотить, як воріт не розламале... Яке вражі ляхи, собі на лихо, не потривожили козацького рою, то й досі б, може, там би тихо сиділи. Погано було за ляхів, та вже й наші гуляють не в свою голову» [10, 14].

Автор історичного роману, починаючи (подібно до Вальтера Скотта) відтворює події шляхом появи дійових осіб (ще за спокійних, побутових, проте, дуже характерних обставин), перериває авторську мову і малює навколишню картину через сприйняття дійової особи, її висловлювання – ще більш конкретні й безпосередні, ніж авторські.

Наводить Куліш у романі і картини бою, теж нібито конкретні, але водночас психологічно-романтизовані: «Скоро виїхали з гаю, зараз заглядели на узгір'ю наших рубак. Небо вже на сході сонця почервоніло; шаблюки блищали здалеку, як красні блискавиці. Не знав старий Шрам, що його Петро укладе Тура, дарма, що Тур такий коренастий. Як покидали козаки шаблі да взялися за запоянці, так у його душі холонуло: не раз-бо у такому одноборстві падали перед їм обидва разом. Так же й тут сталося. Доскакує Сомко із Шрамом до провалля, як Кирило Тур з Петром дали один одному в груди так щиро, що й звалились обидва, як снопи» [10, 43].

Типове для стилю П. Куліша й закінчення роману. Воно дещо нагадує Післямову до «Гайдамаків» Шевченка, проте якась «патріархально зглажене» та нещиро «заспокоєне»: «Іще не гаразд, і весна розгулялась, іще й вишеньки в саду в Лесі не одцвіли, а вже Петро із Лесею в парі.

Так-то усе те лихо минулось, мов приснилось. Яке-то воно страшне всякому здавалось! А от же, як не божжа воля, то їх і не захопило. Те так, як от інколи схопиться завірюха – громом гримить, вітром бурхає, світу божого не видно; поламле старе дерево, повиворочує з корінням дуби й берези; а чому указав Господь рости і цвісти, той останеться і красується весело да пишно, мов ізроду й хуртовини не бачило» [10, 220]. І одразу, незалежно від письменницької майстерності Куліша, видно різницю в його авторському «умиротвореному» підході до дійсності – від «монументальності» Вальтера Скотта, від «грізного трагізму» «Гайдамаків» Тараса Шевченка і «непримиренності» «Тараса Бульби» Миколи Гоголя. Скрізь в основі – історичні зіткнення, що відбиваються на долях окремих звичайних людей.

Скрізь поєднання реалізму з романтизмом; скрізь побутовість і велич, однак у Куліша – невиправдана несподівана сентиментальна «пом'якшеність».

Чимало цікавих думок з приводу вальтер-скоттівської моделі в творчості П. Куліша і взагалі шляхів проникнення творчості Вальтера Скотта та її прямих впливів на українську історичну романістику – (Пантелеймон Куліш) і російськомовну історичну романістику, лише на українську тематику (Микола Гоголь) висловлено в книзі професора Йоркського (Канада) університету Романи Багрій, яка так і називається: «Шлях сера Вальтера Скотта на Україну» [1].

Почнемо з «Чорної Ради», а не «Тараса Бульби» Гоголя, адже автор вказаної нами монографії ставить собі за мету довести, по-перше, повну «незалежність» твору П. Куліша від твору Гоголя і друге (на наш погляд, неможливе) – більшу художню довершеність «Чорної Ради» як літературного шедевр, просто недооціненого сучасниками й нащадками: «І художньо й тематично «Чорна Рада» перевершує «Тараса Бульбу». Роман Куліша не має відповідностей тону та стилю, характерних для «Тараса Бульби», і Кулішева тема безперечно переважає Гоголеву. «Тарас Бульба» звеличує вузький романтичний патріотизм, чоловіче начало і, в кінцевому підсумку, насильство та смерть, тимчасом «Чорна Рада» виходить за межі національної й розглядає універсальну проблему – взаємозв'язок людини з історією» [1, 256]. Це, звичайно, надто категорична оцінка, з якою погодитися не можливо з усіх точок зору кожному неупередженому й навіть упередженому дослідникові й читачеві, виходячи з рівня освіченості кожного з митців.

Такі однозначні висновки з приводу, наприклад, першої частини історичної «Трилогії» Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем» (з доби польської і української історії XVII-го століття), до речі, теж написаної за вальтер-скоттівською моделлю, робив професор Краківського (Ягеллонського за найменням) університету Станіслав Тарновський, твердячи (цілком серйозно), що «Вогнем і мечем» із художнього погляду стоїть вище від усіх творів Шекспіра, Мільтона, Тассе й Гете – разом узятих. Тут «національний патріотизм» «заносить» літературознавця аж на хибний «вищий щабель». Але треба визнати, що «Чорна Рада», справді, була й залишається недооціненою в українській літературознавчій науці, і не тільки як окремий, безперечно вдалий твір даного письменника, а, насамперед, як «жанровий приклад» – перший в становленні й розвитку української літератури – історичний роман.

Зауважимо, що не можемо назвати це явище поодиноким: так в українській літературі, скажімо, першої половини XIX-го століття, дуже цінують «сентиментальні» твори Григорія Квітки-Основ'яненка (насамперед, «Марусю»); менше – його ж сатиричну в побутово-соціально-історичному розрізі «Конотопську відьму» і ще менше – блискучо сатиричного, отут, справді, рівного Гоголю – «Пана Халаявского».

У творчості польського «читацького улюбленця» XIX-го, та й не тільки XIX-го століття – Генрика Сенкевича вище за все ставлять славнозвісну «Трилогію» і набагато менше цінують його ж історичний роман «Хрестоносці» - трагічно-героїчний, подібний в чомусь до «Тараса Бульби» Гоголя, - з польської історії XIV-го століття. Там вальтер-скоттівська традиція витримана стопроцентно: образи історичних осіб короля Ягелла, королеви Ядвіги, знаменитого лицаря Завіши Чарного, навіть постаті негативні – великого Магістра Тевтонського Ордену й вигадані образи, скажімо, польського лицаря-месника Юранда із

Спихова, знедоленого й осліпленого тевтонцями, що з могутнього лицаря перетворився на безпорадного каліку. Прекрасно представлено в романі й «жіночо-любовну лінію – ніжну, поетичну Данусю – доньку Юранда із Спихова, яка теж стала жертвою грубого тевтонського лицарства, збожеволівши й вмерши дуже рано після їхнього полону й звалтувань. Привабливим є й образ польської шляхтянки Ягни – жінки зовсім іншого типу, котра прекрасно зналася на господарстві, вміла тримати (коли треба) й зброю в руках і не могла розгубитися на полюванні. У «Хрестоносцях» гарно «виписані» й батальні сцени, в усякому разі виразніше й переконливіше, ніж у «Трилогії» того ж таки Сенкевича. Однак, цей твір (саме через його глибоку трагічність, хоч і героїчну насиченість, мабуть, через його сумний для головних героїв кінець: смерть Данусі; осліплення її батька, попри загальну «польську перемогу» над зловісними війнами-завойовниками) не є популярним серед польського читача й критики.

Авторка згаданої нами монографії (Романа Багрії) вказує на принципову різницю між «Тарасом Бульбою» Гоголя і «Чорною Радою» Куліша, між популярністю першого твору читача (саме в Україні, а не в Росії) і призабутістю – другого. З окремими її твердженнями (щодо причин) такого становища можна й погодитися і не погодитися водночас: «Куліш небезпідставно критикував Гоголя за те, що у «Тарасі Бульбі» той не дотримувався вальтер-скоттівського взірця... Куліш міг би сміливо заявити, що вийшов з «Тараса Бульби» - тільки в тому розумінні, що «Чорну Раду» було написано як критичний відгук і прямий виклик «Тарасові Бульбі». Єдиною спільною рисою творів Куліша і Гоголя є більш-менш спільний предмет зображуваного – українські козаки. Гоголь трактує його романтично, чого не можна сказати про Куліша. Тоді як «Тарас Бульба» є інфлексійним, ілюзорним і романтичним у своїй спрямованості твором, «Чорна Рада» є дефляційна, критична й реалістична. Фактично «Чорна Рада» має мало спільного з «Тарасом Бульбою». Безумовно, цей твір Гоголя надихнув Куліша, але тільки, так би мовити, «від протилежного», бо структурно й тематично «Чорна Рада» протистоїть «Тарасові Бульбі». Вчителем і взірцем для Куліша був Скотт, чії романи він ретельно вивчав, пристосовуючи деякі з його основних прийомів» [1, 257]. «Важко переоцінити значення «Чорної Ради» для історії української літератури. Вона не тільки була першим великим прозовим твором нашою живою мовою (авторка монографії забуває про те, на жаль, що перший варіант і, до речі, відомий у світі, був написаний Кулішем саме російською мовою, а український мовний варіант з'явився значно пізніше – Н. П.) – так «Чорна Рада» не тільки залучила західноєвропейський жанр та багату скарбницю мотивів до нового українського письменства, але й стала найвищим художнім і тематичним досягненням. Завдяки мистецькій єдності своєї структури й теми, її універсальності й глибини, «Чорна Рада» лишається такою ж актуальною сьогодні, якою й була в дев'ятнадцятому столітті» [1, 257].

Як це часто трапляється в історії нашої літератури, коли збіг політичних і соціальних факторів призводить до того, що літературні шедеври не читають, так сталося і з «Чорною Радою». Роман не вплинув на спрямованість української літератури, бо невдовзі після його публікації було запроваджено обмеження на видання українських творів. Навіть у Галичині роман не справив впливу, бо Куліш з його фундаментальним

аполітизмом і критикою козацтва був тут непопулярною фігурою.

В 20-і роки нашого століття (мається на увазі ХХ-е – Н. П.), було «відкриття» Куліша, а лише за десять років його знову було повернуто в небуття. «Тараса Бульбу» Гоголя підносять і досі, а «Чорна Рада» та її автор – майже забуті. Сподіваюся, що ця студія сприятиме пробудженню інтересу до одного з найбільших українських письменників і мислителів» [1, 258].

Наведені нами тези монографії Романи Багрій, як то кажуть, «кличуть до дискусії», «кличуть» і до професійної літературознавчої розмови. З нашої точки зору, канадська дослідниця має рацію в тому, що «Чорна Рада» і «Тарас Бульба» – це історичні твори, дійсно, різного типу, хоча обидва – про козацтво й в історичному розрізі. Обидва твори – помітне явище в розвитку літератури першої половини ХІХ-го століття. Причому не можна погодитися з тим, що твір Гоголя – суто романтичний аж до фантастики, а твір Куліша – суто реалістичний. Замальовки Запорозької Січі – колоритно-реалістичні і в «Тарасі Бульбі», так само і в зображенні дома Тараса Бульби, куди приїхали після навчання його сини. Не видасться нам і фантастико-романтичним показ страти Бульби. Що ж до романтичного колориту (ми про це вже говорили) в історичному романі Куліша, то ним проінято весь твір. Правильною є думка Романи Багрій щодо *вальтер-скоттівської моделі*, застосованої українським письменником, – це видно неозброєним оком, і тет нема чого дивуватися, оскільки Куліш прекрасно знав західноєвропейську літературу, чимало саме з неї перекладав і безперечно орієнтувався в даному разі на Вальтера Скотта, а не на українську «фольклорну стихію» з її одвічною «козацькою непокою». У цьому відношенні фольклорні впливи (тема боротьби з польським панством) набагато сильніші у Гоголя, ніж у Куліша. Саме «гайдамацькі» пристрасті, подібні до шевченківської поеми «Гайдамаки», вирують у «Тарасі Бульбі» і відсутні у «Чорній Раді».

Тепер про причини непопулярності «Чорної Ради» в українського читача, навіть в Галичині. Гадаю, не через офіційні заборони української книги (які теж, звичайно, відіграли свою негативну роль): твори Тараса Шевченка теж були заборонені – тимчасом їх знає й любить вся Україна. А твір Куліша непопулярний не через «тематичну критику» козацтва, а через відсутність справжнього українського підґрунтя, яке органічно якраз присутнє в російськомовному «Тарасі Бульбі» Гоголя і блідо фігурує у «Чорній Раді», дійсно, лише як копія вальтер-скоттівських літературних творів.

На українському матеріалі можна сказати при цьому й те, що у «Тарасі Бульбі» теж застосована «любовна лінія» - тільки в нетрадиційному «негативному» звучанні, що призвела до фізичної загибелі молодого сина Тараса Бульби – Андрія, якого батько убив (на «суспільному ґрунті») через державну зраду.

Що стосується трагічного наповнення твору, то і романістика самого Вальтера Скотта, як правило, похмуро-трагічна, хоч і сповнена гуманістично-героїчного наповнення, теж, головним чином, громадсько-політичного звучання.

Ще кілька думок по відношенню до літературного наслідування й полемічності. Наслідування Вальтера Скотта – англійського письменника дуже високого ідейного й художнього рівня – це, треба думати, позитивне й, головне, природне явище в мистецтві слова Та зводити його до однозначно

необхідного й однозначно позитивного явища, на нашу думку, не слід. Сліпе копіювання західноєвропейського зразка (хоча б і такого «високого», як Вальтер Скотт) не можна вважати безперечним досягненням П. Куліша. Гадаємо, що українські читачі, навіть у дуже «європеїзованій» Галичині, це відчували як певну «штучність» і не захоплювалися твором Куліша. А от у «Тарасі Бульбі» є неповторна «українська специфіка» - її завжди сприймали і захоплювалися нею саме українські читачі (своєю рідною, своєю героїчною історією, сповненою трагізмом і фольклорним натхненням). А от в Росії, як правильно зауважила канадська дослідниця, «Тарас Бульба» користувався не таким великим інтересом, як, скажімо, інші твори Гоголя. І це можна легко пояснити – для них «Тарас Бульба» був своєю українсько-польською екзотикою і не більше, так само, як «Гайдамаки» Т. Шевченка.

Що ж стосується зауваження Романа Багрії про аполітичність П. Куліша, то її немає у його художньому творі – будь-якому, тим більш, на складний історичний сюжет, де дуже важливу роль відіграє якраз саме авторська позиція в розумінні того, що він зображує; емоційна колоритність і сила художнього втілення, коли читач сприймає й оцінює зображені автором образи відповідно до авторського світосприйняття. Подібно до цього й художник, в галузі образотворчого мистецтва, обирає сюжети своєї картини і показує нам *те і так*, як він хоче, щоб ми його побачили.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Багрії Р.* Шлях сера Вальтера Скотта на Україну («Тарас Бульба» М. Гоголя і «Чорна Рада» П. Куліша в світлі історичної романістики Вальтера Скотта) / Пер. з англ. – К., 1993;
2. *Валюш Е.* Від Запоріжжя до України – формування національної свідомості в польській та українській історичній романістиці // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя». – Київські полоністичні студії. – К., 2005;
3. *Грибовський П.* Зібрання творів. – У 3-х т. – Т. 3. – К., 1960;
4. *Гуляк А.* Становлення українського історичного роману. – К., 1997;
5. Історія української літератури. – Т. 1. – К., 1954;
6. *Комишанченко М.П.* З історії українського шевченкознавства. – К., 1972 / М.П. Комишанченко // УРЕ. – Т. 7. – 1962;
7. Куліш П. // Радянське літературознавство. – 1969. – №8. – С. 25-34;
8. Кулішеві листи і Куліш в листах // Шерех Ю. Третя сторожа. – К., 1993;
9. *Пильгук І.* Поетична творчість Пантелеймона Куліша // П. Куліш. Поезії. – К., 1970;
10. Чорна Рада. Хроніка 1663 року. – К., 1993.

Писаренко Ю.В. (Київ, Україна)

Особливості автобіографічного дискурсу у хорватській жіночій прозі 80-90-их рр. ХХ ст. (на прикладі романів Ірени Врклан та Славенки Дракулич)

Стаття присвячена особливостям автобіографічного дискурсу в хорватській жіночій прозі 80 – 90-х рр. ХХ ст. У ній здійснений текстуальний аналіз романів Ірени Врклан («Шовк, ножиці», «Марина чи про біографію») і Славенки Дракулич («Божественний голод», «Мрамурова шкіра»). Особлива увага приділяється питанню співвіднесення фіктивного і дійсного у структурі автобіографічних текстів.

Ключові слова: автобіографія, автобіографічний паكت, автобіографічний дискурс, автогеографія.